

ВИХІД З ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ: МЕТОДОЛОГІЯ ОБҐРУНТУВАННЯ НОБЕЛІВСЬКИХ ЛАУРЕАТІВ І РЕАЛІЇ УКРАЇНИ

Статтю присвячено питанню вивчення і наукового обґрунтування світових економічних криз Нобелівськими лауреатами. Визначено науково-методичні підходи вивчення світових економічних криз Нобелівськими лауреатами, подано характеристику створених ними наукових шкіл і вироблених ними положень з приводу механізмів подолання і запобігання кризам в умовах сучасного світового господарства.

Статья посвящена вопросу изучения и научного обоснования мировых экономических кризисов Нобелевскими лауреатами. Определены научно-методические подходы изучения мировых экономических кризисов Нобелевскими лауреатами, дана характеристика созданных ими научных школ и выработанных ими положений по поводу механизмов преодоления и предотвращения кризисов в условиях современного мирового хозяйства.

The article is devoted to the works of Nobel Prize Holders in global economic crises. It outlines scientific and methodological approaches to global economic crises researched by Nobel Laureates, characterizes their scientific schools and analyses their propositions as to the mechanisms of overcoming and averting crises in modern economic conditions.

економічна криза, Нобелівські лауреати, державні витрати, галузева політика, банківська система, фіскальна політика

Упродовж півтора року Кабінет Міністрів, очолюваний Ю. Тимошенко, виводив економіку України з кризи. На жаль, ця діяльність викликає сум. За енергійною антикризовою риторикою екс-прем'єр-міністра та чисельними програмами, законопроектами, постановами, методологією все чіткіше проглядається одне з найглибших в Європі падінь нашої економіки. У 2009 р. промислове виробництво скоротилося на 21,9%, притому що у наших сусідів – зросло: в Росії – на 1,5%, Туреччині – на 6,5, у Польщі – на 9,8%. Зниження ВВП у нас склало 15,1%, тоді як у фінансово найнестабільнішій Греції 1,5%. Чому така велика відмінність між ситуацією в нас і в європейських країнах? До кого варто прислухатися, щоб не повторювати прикрих, непрофесійних помилок? У розвинутих державах серед найавторитетніших радників значаться економісти-лауреати Нобелівської премії. Пропонується їхнє цікаве і водночас системне бачення виходу з економічної кризи.

Запровадження у 1969 р. і наступні щорічні вручення Нобелівської премії з економіки є унікальною подією, що має колосальний вплив як на розвиток економічної теорії, так і на формування економічної практики. Але про те, що являє собою зроблений внесок нобеліантів в інтелектуальний потенціал суспільства, широкий загал знає мало.

Знайомство з їхніми монографіями, лекціями та науковими статтями засвідчує, що праці цих знаних економістів досить індивідуальні, не об'єднані

якимсь єдиним підходом чи світоглядом. Позиції, з яких вони викладають аргументацію, далеко не однакові: одні, наприклад, послідовно виступають проти тих або інших аспектів державного втручання у ринкову систему, інші – прагнуть втиснути інтелектуальні процеси в прокрустове ложе ринкового механізму як об'єктивної даності, як єдиного і незмінного системоутворюючого фактора. Водночас всі вони працюють над створенням реалістичнішої економічної теорії та серйозним переглядом існуючих правил життєдіяльності. Практично всі нобеліанти тією чи іншою мірою висунули пропозиції і продовжують їх пропонувати для широкого використання у різних сферах господарювання. Їхні рекомендації варті не лише Нобелівської премії, але й пильної уваги урядових структур, всієї світової громадськості.

Рішення, що зміщують точку оптимуму

Характерною особливістю сучасного ринкового світогосподарства є постійна поява різних економічних криз. Це явище хоч і нерегулярне, проте стало вже звичним. Лише у період 1975–1998 рр. у світі було 32 таких комплексних, а також 158 валютних, 54 кризи банківської системи. Вони є предметом вивчення як наукових центрів, так і багатьох учених, в тому числі й Нобелівських лауреатів Б. Уліна, М. Фрідмана, С. Кузнеця, Л. Клейна, Р. Солоу, Дж. Стігліца, Е. Прескотта, Ф. Кюдланда, П. Кругмана.

Теперішня економічна криза визнається більшістю фахівців як вкрай важка. Економічна історія за останнє століття відзначає два випадки глибоких міжнародних депресій у країнах з переважною орієнтацією на ринкову економіку: в першій половині 1930-х і в середині 1970-х рр. Як зазначив у своїй нобелівській лекції шведський економіст Бертіль Улін: *«Деяко спрощуючи, можна сказати, що в першому випадку поживлення економіки почалося після ряду років без допомоги цілеспрямованої політики зростання ... В 70-ті рр., навпаки, чисельні та далекосяжні внутрішні заходи політики зростання приймалися практично у всіх розвинутих індустріальних країнах, крім деяких держав з незадовільним станом платіжного балансу»* [1, с. 302].

Які висновки зроблено з цих економічних потрясінь і які дії варто здійснити щоб швидше вийти на траєкторію сталого розвитку? Б. Улін провів детальний порівняльний аналіз зазначених криз і запропонував цікавий варіант теоретико-методологічного обґрунтування виходу з таких глибоких депресій. Розмірковування вченого є актуальними ще й тому, що він належить до вісімки шведських дослідників (теоретичні розробки яких стали називатися шведською школою макроекономіки), які свою економічну теорію втілили на практиці. Їх уже немає в живих, але донині головні положення створеної ними концепції активної взаємодії економіки і соціальної сфери реалізуються на практиці як у Швеції, так і поза її межами.

Б. Улін поставив перед собою нелегке питання і спробував на нього й відповісти, а саме: який різновид експансіоністської політики зростання може привести до значного збільшення виробництва і рівня зайнятості та відносно невеликої інфляції? Його пропозиції з 8 пунктів, що викладені нижче, стосуються контексту окремо взятої країни. Справа політиків визначити, – стверджував вчений, – що можна вважати оптимальним співвідношенням, тобто найкращим вибором граничного співвідношення між збільшенням виробництва на один відсоток чи зниженням інфляції на кілька відсотків на різних етапах розвитку. Різні політики можуть або стимулювати зростання, або протидіяти інфляції. *«Їхні рішення можуть змістити точку оптимуму, але заходи для прийняття рішень ми можемо лише перерахувати в рамках цієї (нобелівської – М.Д.) лекції».*

1. Політичні діячі та ділові кола різних країн мають потребу в оцінці умов для прийняття тих чи інших рішень. Досить складно, наприклад, буває отримати точну відповідь на питання, чи є у місцевих умовах і як розподіляється між

галузями надлишковий потенціал з урахуванням і трудових ресурсів, і виробничих можливостей підприємств. Достовірна інформація з цих питань, якщо вона стає загальнодоступною, допомагає виробникам планувати багато питань використання ресурсів, як, наприклад, чи потрібні додаткові поставки сировини, в якій кількості, в який час і куди цю сировину постачати» [1, с. 309–310].

Проблема достовірної інформації не лише суто статистична. Протягом багатьох десятиліть чи не найскладнішим питанням урядовців залишається їхня здатність ефективно досягати своїх довгострокових цілей, зокрема, стабільності цін. Для того щоб саморегулююча ринкова система працювала в цьому напрямі, необхідна відкритість, транспарентність грошово-кредитної політики [2] і довіра до влади. Зазначена проблема стала особливо актуальною впродовж останніх десяти років через: а) інтенсивне зростання обсягів фінансових ринків, що підвищує вимоги до забезпечення їхньої стабільності; б) зростаючу незалежність монетарних органів і, зокрема, центральних банків; в) загострення проблеми очікуван економічних суб'єктів, у тому числі на фінансових ринках. Частково, якщо не повністю, ця актуальність проявилася тому, що уряди ряду країн-членів Організації економічного співробітництва і розвитку взяли на себе зобов'язання дотримуватися чітких правил своєї поведінки. Для реалізації цього потрібна достовірна інформація.

Враховуючи, що теперішня криза вже другий рік як тривожить соціально-економічне життя в Україні, а в інших країнах спад в економіці почався ще раніше, то вже можна й порівняти вжиті урядами заходи з викладеними рекомендаціями нобеліантів (табл. 1).

Таблиця 1

Євросоюз	Україна
Створений у 1998 р. Європейський центральний банк від самого початку робить ставку на прозорість і активні комунікації з громадськістю. Вже закріпив за собою репутацію одного з найпрозоріших банків континенту. Прозорість рішень означає негайне їхнє оголошення, роз'яснення та опис можливих наслідків, а операційна прозорість – звіти про досягнення та причини відхилення від заявлених цілей. У жодній країні об'єктом нападок уряду не може бути національний банк	З появою кризи почалося приховування статистичної інформації: уряд припинив оприлюднювати оперативну статистику доходів українців, за розпорядженням прем'єр-міністра Ю. Тимошенко зупинена публікація на сайті Держскарбниці регулярних даних про стан єдиного скарбничого рахунку. В лютому 2009 р. Державний комітет статистики заявив про відмову від щомісячної публікації даних динаміки ВВП і перехід на шоквартальну звітність, хоча була збережена щомісячна подача інформації про роботу окремих секторів економіки: сільського господарства, промисловості, будівництва, транспорту. Про узагальнюючі показники нашого економічного стану ми довідувалися один раз на квартал із відстрочкою в 90 днів, тобто – через півроку. Національний банк України (НБУ) разом з центробанками Хорватії та Росії є найменш прозорим у Європі. Він майже не намагається внести ясність у сум'яття курсових та цінових очікувань, рідко пояснює свої кроки. В НБУ перестали давати розшифровку структури доходів і витрат банків. З початку кризи в Україні розпочалося протистояння Кабміну і НБУ, публічне з'ясування стосунків між ними

Акцентуючи увагу на потребі в загальнодоступності інформації, видатні економісти змушують задуматися над тим, що в період сильного спаду мало що дає аналіз цифр рік до року, набагато кориснішою є оцінка ситуації хоча б місяць до місяця. Далі. Комунікації – ключовий інструмент управління економічними очікуваннями населення і бізнесу. При цьому що нижчими є інфляційні очікування, то менша й сама інфляція. Прозорість підвищує рівень довіри як до Кабміну, так і до НБУ, даючи останньому можливість ефективніше

управляти грошовою масою. За оцінками науковців з університету Тілбурга, підвищення прозорості головного банку забезпечує зниження вартості грошей в економіці.

2. На другій позиції у переліку заходів, запропонованих Б. Уліним, значиться необхідність *«стимулювати приватний та державний попит на ті товари і послуги, які можна виробити за рахунок кращого використання наявного виробничого потенціалу та зроблених запасів первинних продуктів, а також з допомогою нових потужностей, які можна створити за відносно короткий час. Громадські роботи підпадають під це формулювання»*.

3. *Протидіяти, якщо це можливо, різким змінам попиту, оскільки вони породжують нові диспропорції у виробничому потенціалі»* [1, с. 310].

З одного боку, зазначене твердження повертає до історичних аналогій. Як тільки почалася Велика депресія, відбулися події, які сприяли ще більшому скороченню витрат. Повсюдні банкрутства банків знизили обсяги інвестицій. Банки відіграють вирішальну роль в отриманні ресурсів для інвестування тими інвесторами, які можуть використати їх найкращим чином. Як зазначив голова Федеральної резервної системи США Б. Бернанке: «Закриття на початку 30-х рр. багатьох банків, можливо, завадило деяким інвесторам отримати ресурси, які їм були необхідні, і, відповідно, могло привести до подальшого несприятливого зсуву інвестиційної функції» [3, с. 257–276]. Крім того, непродуманою була бюджетно-податкова політика. Урядовці в той час більше турбувалися балансуванням бюджету, аніж використанням бюджетної політики для стимулювання економіки. Закон про доходи 1932 р. збільшив різного роду податки, особливо ті, які стосувалися споживачів з середнім та низьким рівнем доходів. Ці та інші процеси наклалися один на одного і разом привели до такої тривалої і болючої кризи.

З іншого боку, важливість цього блоку заходів вимагає хоча б короткого теоретичного обґрунтування. Цікаво, але саме Велика депресія наштовхнула Дж. Кейнса на думку, що сукупний попит є ключовим фактором, який визначає національний доход. В економічній науці загальну теорію сукупного попиту являє собою модель IS-LM, яка була розроблена у 1937 р. нобеліантом Дж. Хіксом. Вона: а) використовується для аналізу різних пояснень цієї руйнівної економічної кризи; б) показує, яким чином впливають на економіку різні потрясіння на грошовому і товарному ринках. Завдяки їй досліджено вплив змін бюджетно-податкової та кредитно-грошової політики на економіку. Доведено – важливими факторами, що визначають сукупний попит є бюджетно-податкові та кредитно-грошові важелі: скорочення податків збільшує доход, ставку відсотка і витісняє частину інвестиційних витрат. А зростання пропозиції грошей знижує ставку відсотка, що стимулює інвестиції і тим самим розширює попит на товари та послуги. У більшості країн у період криз ці теоретичні постулати кладуть в основу практичних дій. Однак в Україні ними нехтують.

На відміну від інших держав, Україна зробила акцент у збільшенні державних витрат не на інфраструктурні проекти. Зазначені в табл. 2 пріоритети не дадуть бажаного ефекту навіть у середньостроковому періоді. Мине 2–3 роки перш ніж інвестиції в основний капітал пройдуть цикл і принесуть дивіденди, вплинувши на ослаблення кризи. Навіть ті незначні ресурси, що отримав від уряду АПК, дали ефект майже через рік.

Як видно з антикризової програми США, споживчі витатки є основним рушієм їхньої економіки, тому безробіття для Америки – не просто соціальна проблема. Нова хвиля звільнень означає чергове скорочення обсягів споживання, як наслідок – зниження цін на продукцію і збитки підприємств. Враховуючи це, запланували зниження податків також у Китаї (наприклад, зменшення ПДВ на сільгосппродукцію з 17 до 10%), Росії (за рахунок скорочення податку на прибуток з 24 до 20% на суму 35 млрд дол.), у Франції у 2010 р. скасували

Таблиця 2

Євросоюз	США	Україна
Європейська Рада виділила на протистояння кризі 1,5% сукупного ВВП Союзу, тобто 200 млрд євро. Заходами зі стимулювання економіки в 2009 р. передбачено скорочення бюджетних видатків, кредитування приватного сектора та сприяння розвитку малого й середнього бізнесу, а також зменшення податкового навантаження. Зокрема, у лютому Європарламент розширив сфери застосування зниженого ПДВ з 15% до 5,5% (послуги громадського харчування, ресторанів, ремонту квартир і будинків, перукарські послуги та ін.)	Антикризова програма США побудована на 3-х основних заходах: реалізації інфраструктурних проектів, збільшенні видатків на соціальний захист населення та зниженні податків. Витрати бюджету на будівництво та соцвиплати перевищать 500 млрд дол., а обсяг податкових пільг складе 282 млрд. США взяли на себе зобов'язання не протегувати своїм виробникам, якщо це йде врозріз із міжнародними торговельними угодами	Кабмін визначив 4 фундаментальні пріоритети: аграрний комплекс; будівельна галузь; економія енергії, зокрема заміщення споживання газу; машинобудування, у тому числі такого його напрямку, як авіа- і суднобудування. Щоб профінансувати їх прем'єр-міністр Ю. Тимошенко дала обіцянку «на базі переговорів з іншими державами» уже до березня наповнити стабфонд більш як на 21 млрд грн [4, 7]. Але й через рік гроші так і не надійшли. (на листи, надіслані урядам Японії, Євросоюзу, США, Росії, Китаю, відповіді не було. Проблеми співробітництва з МВФ стали негативним сигналом для них)

професійний податок (ним обкладаються юридичні та фізичні особи, професійна діяльність яких не винагороджується зарплатою і надходження до бюджету від нього складають 8 млрд євро) та інших країнах. А загалом за I кв. 2009 р. уряди 22 держав анонсували впровадження різноманітних програм податкового стимулювання.

Проте Кабінет Міністрів України таку позицію не поділяв. Підвищення податків стало одним з головних джерел поповнення дефіцитного бюджету країни. Уряд запропонував: а) підвищити ставку податку на рекламу в 10 разів. Його законопроектом «Про місцеві податки і збори» № 3532 передбачено, що податок з внутрішньої, зовнішньої та реклами в транспорті буде складати 0,5–5% від вартості розміщення; б) збільшити податок з власників транспортних засобів. З 10 січня 2009 р. (законом № 797 від 25.12.2008 р.) були запроваджені нові вищі ставки транспортного збору.

Міністерство фінансів і Державна податкова адміністрація України намагалися провести нереальне зростання ринкового збору (за 20 м² близько 9000 грн за місяць!), що підкосило б дрібний бізнес; завадити підприємцям – тобто не приватним підприємцям на єдиному податку, а всім іншим – зменшити свій податок на величину амортизації.

Навряд чи варто продовжувати цей перелік тиску з боку урядовців на підприємницьке середовище (а наслідуючи їх, такі дії чинили й окремі органи місцевого самоврядування, як це, зокрема, сталося зі збільшенням ставки орендної плати за користування землею в межах населених пунктів). Слід подумати до чого це призведе. По-перше, до загострення проблеми зайнятості населення. У 2008 р., наприклад, у Луганській області завдяки малому бізнесу було створено 92% робочих місць. Схожий стан речей і в інших регіонах. По-друге, стимулюватиме відхід грошових потоків у тінь і зменшуватиме надходження до бюджету. Намагання підвищити ставку податку в 10 разів (в цьому випадку – на рекламу) це не лише свідчення поверховості в опануванні теоретико-економічними знаннями, але й небажання адекватно реагувати на реалії поточної ситуації.

Адже таке вже було: зокрема, у жовтні 2008 р. Київська міськдержадміністрація на третину підвищила тарифи за використання комунальної землі під рекламні конструкції. У результаті, скорочуючи витрати, компанії різко зменшили заповнення рекламних площ, а потім почали демонтаж рекламних щитів. За оцінками окремих експертів, бюджет міста недоотримав до 25 млн грн.

По-третє, зазначені вище та деякі інші податки довелося урядові та Верховній Раді все ж скасувати. Правда, сталося це тільки після пікетування будівлі Кабміну, блокування автомагістралей, мітингів і протестів автоперевізників, підприємців та інших громадян. На жаль, представники урядових інституцій не роблять з цих подій належних висновків. Зокрема, голова Держкомпідприємництва України О. Кужель вже в березні 2009 р. заявила: «Зараз не можна робити різких рухів щодо зменшення податкового навантаження, адже в Україні, як майже в усьому світі, триває падіння обсягів виробництва, скорочується ВВП» [5, с. 4]! Що сказати? Хіба що згадати слова А. Сміта, висловлені більш як 230 років тому і не спростовані досі: «Високі податки, інколи зменшуючи споживання обкладених ними товарів, а інколи заохочуючи їхню контрабанду, часто викликають скорочення доходів держави порівняно з тими доходами, які могли б бути отримані за встановлення більш скромної ставки оподаткування» [6, с. 699].

І ще одне. Як видно з антикризової програми, США взяли на себе зобов'язання не протегувати своїм виробникам, якщо це йде врозріз із міжнародними торговельними угодами. В Україні – навпаки, започаткували розкручення протекціоністської торгової політики: з 6 березня вступив у силу Закон № 923 від 4 лютого 2009 р., що запроваджує введення терміном на 6 місяців тимчасової надбавки в розмірі 13% до діючих ставок ввізного мита на товари некритичного імпорту. Таким підходом самі ж суперечимо нормам СОТ, до якої так наполегливо і так довго прагнули вступити. Але постає питання який зовнішньоекономічний курс обґрунтованіший? Так от, в результаті наукових досліджень доведено, що протекціоністська торгова політика не впливає на сальдо поточного рахунку платіжного балансу, веде до підвищення реального обмінного курсу, товари і послуги власного виробництва стають дорожчими порівняно з іноземними, зменшуються обсяги як імпорту, так і експорту. Отже, українське суспільство програватиме від скорочення обсягів міжнародної торгівлі. Це в перспективі. А за нинішніх умов – уже втрачаємо. Голова Держмитслужби України А. Макаренко серед втрат назвав такі: «По-перше, дефіцит, який виник на внутрішньому ринку ... По-друге, виникла загроза, що частину товарів, які раніше легально завозилися, намагатимуться завезти на митну територію України контрабандним шляхом ... По-третє, скорочення доходів бюджету ... За десять днів після запровадження 13-відсоткової ставки додаткові відрахування до бюджету становили 28 млн грн. А втрати через фізичне зменшення імпорту за цими товарними позиціями сягали від 35 до 40 млн грн щодня. Тобто ми втратили значну частину бази оподаткування» [7, с. 9] (через 10 днів це безглузде рішення було скасоване – М.Д.).

Погоджувальний процес і шляхи повз нього

Далі Б. Улін рекомендує: «4. Сприяти переміщенню робочої сили як в регіональному розрізі, так і за видами занять. Організувати додаткове навчання робітників усіх сфер та галузей, включаючи сільське господарство, бажаних отримати кваліфікацію для нового виду діяльності. Перешкоджати можливому наданню переваги у людей жити за рахунок соціальної допомоги, а не шукати нову роботу в іншій місцевості або перекваліфікуватися.

Всі перераховані вище, а також деякі інші заходи будуть сприяти зростанню виробництва товарів і послуг в результаті селективного збільшення попиту» [1, с. 310].

Таблиця 3

Євросоюз	Україна
<p>Спрощується створення і переміщення підприємств на території Євросоюзу. Європарламент розглянув проект уніфікованого зводу правил зі створення підприємств середнього та малого бізнесу у будь-якій країні ЄС. Спрощення процедури зачепило компанії, акції яких не торгуються на біржах. Європейські бізнесмени зможуть переносити свої офіси із країни в країну. Роботодавців зобов'язано надавати робітникам, що переїжджають разом з компанією, такі ж права, які гарантували б їм закони країни походження бізнесу. Суттєво зменшений стартовий капітал. В окремих випадках достатньо символічного 1 євро. У Євросоюзі створено новий веб-портал «Ваша Європа – бізнес» (http://europa.eu/youreurope/business), покликаний сприяти малим і середнім фірмам у їхньому бізнесі в інших країнах-членах Союзу</p>	<p>На початку 2009 р. Держкомпідприємництва заявив про підготовку антикризового пакета для малого та середнього бізнесу. Але він так і не з'явився. Із 13 січня 2009 р. набули чинності зміни в Законі України «Про зайнятість населення», «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» й інших законах:</p> <ul style="list-style-type: none"> – особи, звільнені за згодою сторін, прирівняні до звільнених за власним бажанням. Виплата їм допомоги з безробіття починається з 91-го календарного дня; – для осіб, що перебувають на обліку як безробітні більше 9-ти місяців, підходящою їм роботою вважається участь в оплачуваних громадських роботах; – до категорії зайнятого населення тепер належать навіть члени приватних селянських господарств. Це 60–70% усього сільського працездатного населення. У період кризи держава обмежила можливість надання допомоги малозабезпеченим родинам (відповідно до Закону «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим» малозабезпеченою вважається родина, яка має середньомісячний сукупний дохід нижче прожиткового мінімуму для сім'ї: 133 грн для працездатних осіб, 187,5 грн для непрацездатних). Це при тому, що прожитковий мінімум для працездатної людини становить 626 грн

Як видно з табл. 3 в Україні «своєрідно» підійшли до перешкоджання «людям жити за рахунок соціальної допомоги», а саме законодавчими актами істотно подовжили і ускладнили шлях до допомоги, що дозволило знизити темпи зростання кількості безробітних!

Розвиваючи свою думку, Б. Улін зазначив: «5. *Періодично використовувати стратегічний контроль за цінами з тим, щоб протидіяти зростанню цін, не зумовленому збільшенням витрат та помірними прибутками. Це особливо важливо, якщо монополістичні організації роздувають ціни для отримання надприбутків, викликаючи тим самим підвищені претензії робітників і службовців на підвищення зарплати.*

6. *Запобігати тенденції до підвищення заробітної плати робітників і службовців понад рівень, що зумовлений зростанням вартості життя і продуктивності праці»* [1, с. 310].

У цій частині важко робити якісь порівняння. Адже за твердженням експерта економіки України Б. Данилишина «показник продуктивності праці ніхто зараз, на жаль, не обраховує. Міністерство економіки тільки зараз розробило відповідні методичні рекомендації» [8, с. 8]. Тому не дивно, що за відсутності цього показника в державі, по-перше, наростає різнобій в економічній політиці. Зокрема, у квітні 2008 р. голова НБУ В. Стельмах заявляв, що: «Ми підтримаємо політику уряду доти, доки це не суперечить основній функції НБУ. Тобто – збереження стабільності національної валюти, а це означає, щоб було збережено купівельну спроможність грошей». Виходить, голова НБУ таким чином чітко дав зрозуміти, що основним пріоритетом для Нацбанку все ж таки залишилася боротьба з інфляцією. Навіть якщо вона піде на шкоду економічному зростанню. А вже через кілька днів (14 квітня) прем'єр-міністр Ю. Тимошенко заявила, що «відтепер мінімальна зарплата в національній економіці щороку підвищуватиметься на 25%» [9, с. 8]. По-друге, такий підхід іде в розріз із за-

стереженням Нобелівського лауреата про необхідність ув'язування підвищення зарплат зі зростанням продуктивності праці. Він призвів до зниження стимулів до праці та занурив країну в боргову яму перед зовнішнім світом.

Серед інших рекомендацій Б. Уліна: *«7. Постаратися досягнути принципової угоди між урядом, парламентом і різними організаціями про те, що інфляцію необхідно стримувати відповідно до поставлених цілей. Домогтися, таким чином, того, щоб очікування зростання цін не закладалися у прогнози майбутньої інфляції у тих масштабах, які були характерні для країн з розвинутою ринковою економікою у 70-ті рр.»* [1, с. 311].

А на думку Нобелівського лауреата Дж. Міда, разом з досягненням зазначеної згоди «у будь якому випадку в реальному світі бажано, щоб різні владні структури, принаймні, повідомляли б одна одну стосовно власних планів, щоб – як ми сподіваємося, шляхом погоджувального процесу взаємного пристосування та примирення – з їх взаємодії можна було б мати певну вигоду» [10, с. 290]. На жаль, в Україні цього не було. Різні гілки влади вирішували не системні проблеми в економіці та банківській сфері, а здебільшого локальні. Чвари між президентом, прем'єром та коаліцією Верховної Ради, по-перше, стали предметом глузувань світового співтовариства; по-друге, не давали змоги сформувати реальні пріоритети нашого руху хоча б на найближчу перспективу. Відсутньою була чітка і скоординована позиція окремих гілок влади. Місії МВФ доводилося вислуховувати досить різні, іноді протилежні думки, не розуміючи, де центр прийняття рішень, і з ким потрібно вести переговори. Через таку політичну нестабільність інвестори мали чи не основну підставу вважати вкладання в Україну високоризиковою пропозицією.

Ще одна важлива рекомендація від Б. Уліна сформульована таким чином: *«8. Використати гнучку грошову систему, здатну знижувати вартість іноземних валют до рівня, необхідного для протидії можливому імпорту інфляції з цих країн у випадку, якщо однією зі складових частин національної політики є боротьба з інфляцією.»*

Такого роду політика природно координується із загальною кредитно-фінансовою політикою, що чинить вирішальний вплив на сукупний обсяг попиту. Політичні дії мають знайти компроміс між численними комбінаціями виробництва продукції та інфляції» [1, с. 311]. Координації дій, яку Нобелівський лауреат вважає природною, в Україні не було. Навпаки, на НБУ чинився тиск проурядовою коаліцією у Верховній Раді у вигляді неодноразового наполягання на звільненні його голови та відповідного голосування. Також «публічне заслуховування звіту НБУ в парламенті, за словами голови Ради Асоціації українських банків С. Аржевітіна, мало негативний вплив на ринок. Якщо в грудні 2008 р. з банківських депозитів вкладники забрали 100 млн грн, то після різноманітних телевізійних та публічних шоу і непродуманих заяв деяких політиків обсяг вилучених банківських депозитів сягнув у січні 2009 р. 16 млрд грн» [11, с. 9].

Більше того, відбувалося втручання уряду в самостійність дій НБУ, зокрема: а) законопроектом Кабміну «Про державний бюджет України на 2009 рік», який у грудні 2008 р. був схвалений Верховною Радою як Закон, статтею 84 передбачено, що НБУ має автоматично викуповувати державні облігації уряду протягом трьох банківських днів від дня надходження пропозиції стосовно їхнього викупу у банків. Цим механізмом друкування грошей за два місяці 2009 р. надруковано 4,4 млрд грн; б) статтею 86 передбачено, що НБУ має погоджувати рефінансування комерційних банків з Кабміном; в) постановою уряду № 44 від 29 січня 2009 р. перший віце-прем'єр-міністр О. Турчинов мав брати участь у засіданнях, присвячених середньому і довгому рефінансуванню. Такі дії не лише підтверджують обмеження свободи НБУ, але їхнім наслідком і результатом перманентної боротьби Кабінету Міністрів з НБУ стало різке знесення всієї банківської системи. Активізувалися тіньові економічні відносини: нині

поза банками, за оцінками експертів, перебуває близько 150–180 млрд грн у доларовому еквіваленті [12, с. 11]. Правда, намір уряду відновити співробітництво з МВФ дав підстави останньому змусити Кабмін відмінити в березні 2009 р. всі рішення про обмеження фактичної і юридичної незалежності НБУ.

Підсумовуючи свої міркування з приводу експансіоністської політики зростання, Б. Улін підкреслює, що швидкість викликаного такими заходами процесу розширення сукупного попиту (закупівель товарів і послуг) впливає на характер і тривалість фази підйому. На його думку, *«багато дослідників, які мають практичний досвід у бізнесі, вважають, що періоди пожвавлення економіки і підвищення ділової активності будуть тривалішими, якщо зростання виробництва не зазнає надмірного стимулювання шляхом збільшення сукупного попиту»* [1, с. 311]. В Україні за безсистемністю та алогічністю дій органів попередньої влади (наприклад, закладені в бюджет 2008 р. державні гарантії Державній іпотечній установі в 1 млрд грн так і залишилися на папері і під них не було залучено кошти для фінансування проектів у будівництві або запровадження квотування на експорт олії, якої Україна виробляє в 7 разів більше, ніж споживає) до фази піднесення було вкрай далеко, проте чітко простежувався спад виробництва. Підтвердженням цього є катастрофічна ситуація навіть у тих галузях, де маємо надлишковий потенціал з урахуванням і ресурсів, і виробничих можливостей підприємств.

Наприклад, у галузі виробництва вершкового масла. Так, компанія «Терра Фуд» (ТМ «Тулчинка») у грудні 2008 р. зменшила його виробництво на 50%. В об'єднанні «Мілкіленд» (ТМ «Добряна», «Коляда» та ін.) скорочено майже тисячу працівників. Із 8 підприємств ТОВ «Західна молочна група» (ТМ «КОМО», «Гурманіка» та ін.) працює лише 3, понад 700 робітників були скорочені. Результатом такої політики стало зростання імпорту вершкового масла. За період з жовтня 2008 по лютий 2009 р. Україна імпортувала з Білорусії 3 тис. т цього продукту! Тому і ціна його у I кв. збільшилася на 16,7%. Це при тому, що 2008 р. в країні зібрано рекордний урожай зернових культур. Навіть фінансові показники їх вирощування були зіпсовані обвалом цін восени 2008 р. У цій ситуації уряд мав би запропонувати стимули для нарощення поголів'я худоби і організації виробництва молока.

Лише після вивчення історії економіки, опрацювання величезного обсягу економічної інформації Нобелівські лауреати зуміли вийти на важливі теоретичні узагальнення. Формування на їхній основі конкретних практичних заходів у різних країнах має свою специфіку. Проведений вище аналіз з урахуванням нинішніх реалій в Україні дозволяє зробити певні висновки і внести пропозиції, які допоможуть сформулювати комплекс дій, спрямованих на подолання економічної кризи:

1. Як підтверджує статистика, у країнах з переважною орієнтацією на ринкову економіку по-різному відбувся вплив кризи на соціально-економічне життя громадян. Болючішим – у США і дещо слабшим – у державах Євросоюзу. І навіть враховуючи, що кожен уряд різним набором заходів прагне захистити свою економіку, але в одному вони єдині – до думок Нобелівських лауреатів у розвинутих країнах прийнято дослухатися. Як і уважно придивлятися до того досвіду в подоланні депресій, що вже узагальнений вченими, та багаторічної успішної практики господарювання.

2. Органи української державної влади виявилися нездатними вчасно спрогнозувати кризові явища й належно зреагувати на них. Урядовці слабо розуміють зв'язок фондового ринку з економікою країни. Сигнали з цього ринку в 2008 р. залишилися поза їхньою увагою. Проте без сучасної науки, вміння аналізувати, грамотно пов'язувати закономірності нинішнього обігу цінних паперів із процесами фінансової сфери та реальної економіки неможливо підвищити

ефективність перерозподільчих процесів у господарському комплексі та сформувати сприятливий інвестиційний клімат у державі. З одного боку, під навіть багатообіцяючі запевнення уряду іноземний капітал не повернеться в Україну, він хоче читати чіткі ринкові сигнали, яких, на жаль, не було, і які поки-що не з'являються. З іншого боку, криза виявила неприпустимо високу залежність української економіки від зовнішніх портфельних інвесторів, миттєвий відтік яких у випадку паніки знекровлює економіку.

3. Антикризові заходи Кабміну були безсистемними, їх можна назвати спонтанними. Основними причинами формування макроекономічних дисбалансів та накопичення кризового потенціалу є проведення економічної політики на засадах соціального популізму, зволікання з проведенням необхідних структурних реформ в економіці, консервація неефективної податкової системи, нерозважлива бюджетна політика.

Криза – це очищення економічного організму. Навіть не лише реальна можливість, а й необхідність кардинальних реформ, здатних забезпечити прискорений кількісний та якісний розвиток економіки у майбутньому. Реформи мали б посилити захист прав власності, щоб запобігати рейдерським атакам, підвищити ефективність процедури банкрутства, модернізувати інфраструктуру держави. Є нагальна потреба у спрощенні порядку ліцензування, сертифікації і наданні дозволів на господарську діяльність, спрощенні механізму оподаткування, недопущенні затримок із поверненням ПДВ, в цілому зробити прозорою систему щодо цього податку.

Конструктивна функція кризи залишилася нереалізованою.

4. Наслідком ситуативної фіскальної політики уряду є неможливість сформувати економічні очікування, і це підвищує ризики ведення бізнесу в Україні. Для стимулювання виробництва товарів і послуг Кабміну варто було б використати такий інструмент економічної політики, як інвестиційний податковий кредит. Завдяки зазначеній зміні оподаткування велика кількість інвестиційних проектів робиться прибутковою і, подібно до технологічних новацій, збільшується попит на інвестиційні товари. Мають бути запроваджені інші стимули: спеціальні урядові субвенції, податкові канікули, компенсації за відсотками з тим, щоб відновити кредитування пріоритетних галузей економіки в Україні.

5. Щоб отримати значний внутрішній інвестиційний ресурс потрібно розвивати страховий ринок. Він є надійним партнером у сфері управління ризиками, акумулює великі і довгі грошові кошти, підтримує розвиток не лише економіки, але й фактично всіх сфер життя. Розвиваючи обов'язкове страхування будівельно-монтажних робіт, автовідповідальності, аграрних ризиків, медичне страхування, можна домогтися реального зменшення бюджетних видатків.

6. На дестабілізацію банківської системи суттєво вплинули прорахунки менеджменту, який у гонитві за своєю часткою на ринку нехтував якісним прогнозуванням ризиків. Водночас стабільність банків є запорукою економічного зростання. Слід повернути довіру до НБУ і банківської системи в цілому. Для цього потрібна послідовність, прогнозованість і прозорість дій НБУ у валютно-курсній політиці: запровадження публікації деталізованої інформації в розрізі банків про рівень капіталізації, про власність і якість активів, подання балансів і звітів про доходи та витрати; регулярне проведення керівництвом НБУ прес-конференцій, брифінгів; оприлюднення прогнозів центрального банку.

І насамкінець. Нинішня криза є не лише фінансовою та економічною. Вона унаочнила інтелектуальну кризу й брак порозуміння в суспільстві. Отже, компетентні рекомендації висококласних фахівців матимуть в Україні позитивний ефект лише тоді, коли очільники всіх гілок влади навчаться ставити розумні ідеї вище за власні амбіції.

Список використаної літератури

1. Бертиль Улин. 1933 и 1977 – некоторые проблемы политики роста в случаях несбалансированности внутренних и международных экономических отношений // Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков: в 5 т. / сопред. редкол. Г.Г. Фетисов, А.Г. Худокормов. Т. V. В 2 кн. Всемирное признание: Лекции нобелевских лауреатов / отв. ред. Г.Г. Фетисов. – Кн. 1. – М.: Мысль, 2004. – 540 с.
2. Під транспарентністю розуміють ясність, зрозумілість структури об'єкта чи процесу, що відбувається. Отже, транспарентність економічної політики означає організацію такої політики, що характеризується достатністю точної інформації, оброблених даних, на основі яких економічні суб'єкти формують свою поведінку та очікування.
3. Bernanke B. Non-Monetary Effects of the Financial Crisis in the Propagation of the Great Depression / B. Bernanke // American Economic Review 73 (June 1983). – P. 38–47.
4. Сколотяний Ю. ПроФОНдація / Ю. Сколотяний // Дзеркало тижня. – 2009. – 7 лютого.
5. Наголос // Вісник податкової служби України. – 2009. – № 9. – С. 8.
6. Берндт Э.Р. Практика эконометрики: классика и современность: учебник для студентов вузов, обучающихся по специальности 060000 экономики и управления; пер. с англ. под ред. проф. С.А. Айвазяна / Э.Р. Берндт. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. – 782 с.
7. Макаренко А. Потрібно видихнути газ і просто працювати / А. Макаренко // Дзеркало тижня. Митна газета. – Львів, 2008. – № 7. – С. 1, 2, 8.
8. Данилишин Б. Економіка України: життя після кризи? / Б. Данилишин // Дзеркало тижня. – 2009. – 17 січня. – С. 8.
9. Сколотяний Ю. Креш-тести. Минулого тижня банківська система перенесла черговий напад грошової ядухи / Ю. Сколотяний // Дзеркало тижня. – 2008. – 26 квітня. – С. 8, 9.
10. Джеймс Мид. Смысл «внутреннего баланса» // Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков: в 5 т. / сопред. редкол. Г.Г. Фетисов, А.Г. Худокормов. Т. V. В 2 кн. Всемирное признание: Лекции Нобелевских лауреатов / отв. ред. Г.Г. Фетисов. Кн. 1. – М.: Мысль, 2004. – 462 с.
11. Підвисоцький Р. Для виходу з кризи необхідні макроекономічні структурні зміни / Р. Підвисоцький // Вісник Національного банку України. – 2009. – № 3 (157). – С. 73–78.
12. Савченко Г. Гроші будуть / Г. Савченко, К. Кравчук // Контракти. – 2009. – № 45. – С. 17–19.

Надійшло до редакції 2.02.2010.